

Олена Балацька, к. політ. н.

*ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
(м. Старобільськ), Україна*

РОЛЬ НЕДЕРЖАВНИХ АКТОРІВ У СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ НАСИЛЬСТВІ

Olena Balatska, PhD in Political Science

SE «Luhansk Taras Shevchenko National University» (Starobilsk), Ukraine

THE ROLE OF NON-STATE ACTORS IN MODERN POLITICAL VIOLENCE

Several trends related to the spread and nature of political violence have been actualized in the modern world. On the background of a steady and significant growth of its level, the state gradually loses the role of the main subject of political violence. This is indicated by the dynamics of the spread of certain forms of political conflicts. In particular, there has been a significant increase in the number of intra-state and non-state conflicts with a simultaneous reduction of interstate conflicts. Also, asymmetric forms of armed confrontation are receiving actualization. The role of irregular armed formations is growing. One of the leading trends of modernity is the extraordinary activation of terrorist groups, primarily transnational network organizations.

Keywords: political violence, political conflict, intra-state conflict, non-state conflict, asymmetric conflict, irregular armed groups, terrorism.

Однією із тенденцій, що має місце в сучасному світі, є значне погіршення ситуації у сфері безпеки. На це вказує постійне збільшення кількості та інтенсивності воєнно-політичних конфліктів, переважна більшість з яких відбувається не в традиційній формі міждержавного протистояння, а за участі недержавних акторів, а також безпрецедентне зростання рівня тероризму в глобальних масштабах. У процесі здійснення політичного насилля окреслюється суттєва закономірність – держава поступово втрачає «монополію» на політичне насилля. Дані процеси, що становлять безпосередню загрозу національній і міжнародній безпеці, потребують глибокого осмислення і дослідження.

Проблема політичного насилля в сучасному світі викликає занепокоєння і значний інтерес наукової спільноти. Дослідження сучасних тенденцій розповсюдження політичного насилля містяться в працях провідних зарубіжних учених – Р. Арона, З. Бжезінського, П. Валленштайна, С. Віте, Р. Гайса, Й. Галтунга, С. Гантінгтона, Д. Кілкалена, В. Лакьора, Дж. МакКуена, А. Паулюса та ін. Серед українських науковців зазначеною проблематикою займаються Ю. Бураков, С. Вовк, О. Дзьобань, В. Канцір, В. Кравченко, Г. Луцишин, Є. Магда, В. Мандрагеля, В. Остроухов, В. Петрик, Г. Перепелиця, В. Пилипчук, С. Сірий, С. Телешун, М. Требін, О. Феденко.

Метою статті є дослідження ролі недержавних суб'єктів у розповсюдженні сучасних політичних конфліктів і тероризму.

Сьогодні все більшого поширення набувають внутрішньодержавні конфлікти, що відбуваються між державою та недержавними акторами, та внутрішні інтернаціоналізовані конфлікти, в яких у внутрішньодержавне протиборство втручається третя сторона (інша держава). Згідно з даними Стокгольмського міжнародного інституту дослідження миру, в сучасному світі серед усіх типів конфліктів за участю держави у більшості періодів частка внутрішніх конфліктів складає 70-80%, внутрішніх інтернаціоналізованих – 27-28%. Тоді як міждержавних конфліктів з 2004 по 2013 рр. відбулося лише чотири¹.

Зростає кількість недержавних конфліктів. Згідно з методологією Уппсальської програми збору даних про конфлікти, під недержавним конфліктом мається на увазі такий збройний конфлікт, в якому

¹ Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру (2016). *Щорічник СППІ 2015: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*. Київ: Заповіт, 113.

беруть участь виключно недержавні суб'єкти, тобто організовані озброєні угруповання, жодне з яких не є урядом держави. За даними Упсальської програми, хоча недержавні конфлікти спричиняють відносно невелику кількість жертв, цей тип конфліктів наразі є одним із найбільш розповсюджених. Так, якщо до 2010 р. середня кількість державних і недержавних конфліктів трималася на приблизно однаковому рівні, то далі відбулося значне і стійке збільшення частки останніх. Наприклад, у 2010 р. в рамках Програми було зафіксовано 31 державний і 28 недержавних, у 2011 р. – 38 державних і 41 недержавний, а в 2015 р. вже 52 державних і 73 недержавних конфлікти. В 2016 р. тенденція збереглася, адже було зареєстровано 51 державний і 61 недержавний конфлікт¹.

Найпоширенішими серед недержавних конфліктів є конфлікти між неформальними релігійними та етнічними групами: за період з 2004 по 2013 рр. саме такий характер мали 125 із 238 недержавних конфліктів (53%). 107 конфліктів (45%) точилися між формально організованими групами і лише шість конфліктів (3%) – між неформальними угрупованнями прибічників політичних партій або лідерів².

Щодо гуманітарних наслідків різних проявів політичного насилля, то державні конфлікти залишаються найбільш руйнівною його формою. Кількість жертв державного насилля в 2016 р. досягла 87 134 осіб, недержавного – 9683, одностороннього – 6363, що загалом склало 103 180 осіб. Загальна кількість жертв за період з 1989 по 2016 рр. склала 2 240 600 осіб, у тому числі від державного насилля загинуло 1 291 515 осіб, недержавного – 161 720 осіб, одностороннього насилля – 787 365 осіб³.

За інформацією Гейдельберзького інституту з вивчення міжнародних конфліктів, домінуючою формою збройного насилля в сучасному світі є внутрішньодержавні конфлікти. У 2016 р. серед загальної кількості політичних конфліктів (401 конфлікт) ті, в яких брали участь недержавні актори, склали 83% (332 конфлікти), серед них: внутрішньодержавні – 66% (265 конфліктів), субдержавні – близько 14% (54 конфлікти), трансдержавні – 3,2% (13 конфліктів). А частка традиційних міждержавних конфліктів дорівнювала лише 17% (69 конфліктів)⁴.

Крім того, на відміну від міждержавних конфліктів, конфліктам за участі недержавних акторів властивий вищий рівень насилля: майже 65% внутрішньодержавних (171 конфлікт, з яких 11 – повномасштабні війни), 61% субнаціональних (33 конфлікти, в тому числі три повномасштабні війни) і 77% трансдержавних конфліктів (десять конфліктів, у тому числі чотири повномасштабні війни) були насильницькими, тоді як серед міждержавних конфліктів лише 14,5% досягли насильницького рівня (десять конфліктів, серед яких не було жодної повномасштабної війни)⁵.

Розповсюдження конфліктів за участю недержавних суб'єктів тісно пов'язане з поширенням феномену асиметричного насилля. Асиметрія в політичному насиллі визначається на основі декількох критеріїв, головним із яких є статусна нерівність сторін. У цьому аспекті всі конфлікти, в яких одна зі сторін представлена силами уряду держави, а інша – недержавними акторами, можуть бути визначені як асиметричні. Асиметричні конфлікти в сучасному світі є дуже розповсюдженим явищем, адже їхня частка серед інших типів збройних конфліктів складає до 88%⁶. До суттєвих ознак асиметричних конфліктів відносять: значну нерівність сил і ресурсів сторін, застосування стратегії непрямих воєнних дій, використання засобів малої війни слабшим супротивником (партизанської війни, тероризму), відсутність єдиного фронту і тилу, розпорошення сил, непередбачуваність та ін.

В якості суб'єктів асиметричних конфліктів можуть виступати іррегулярні (парамілітарні) збройні угруповання, представлені незаконними збройними формуваннями, партизанськими чи

¹ Number of Conflicts 1975 – 2016. *Uppsala Conflict Data Program*. <<http://ucdp.uu.se/#/encyclopedia>> (2018, січень, 08).

² Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру (2016). *Щорічник СІПРІ 2015: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*. Київ: Заповіт, 121-122.

³ Number of Deaths 1989 – 2016. *Uppsala Conflict Data Program*. <<http://ucdp.uu.se/#/exploratory>> (2018, січень, 08).

⁴ Heidelberg Institute for International Conflict Research (2016). *Conflict Barometer, no. 25*, 15.

<http://www.hiik.de/en/konfliktbarometer/pdf/ConflictBarometer_2016.pdf> (2018, січень, 08).

⁵ Heidelberg Institute for International Conflict Research (2016). *Conflict Barometer, no. 25*, 16.

<http://www.hiik.de/en/konfliktbarometer/pdf/ConflictBarometer_2016.pdf> (2018, січень, 08).

⁶ Дериглазова, Л.В. (2009). *Асимметричные конфликты: уравнение со многими неизвестными*. Томск: Издательство Томского университета, 85.

повстанськими загонами, терористичними організаціями. Як зазначив Є. Месснер, іррегулярна сила стала могутнім фактором війни, тоді як регулярні війська позбулися воєнної монополії¹.

Іррегулярні утворення існують поза правовим полем, а тому досить часто вдаються до заборонених воєнних дій, виступають адептами екстремістської ідеології. Вони суттєво відрізняються від традиційних акторів політичних конфліктів, у тому числі специфічною організаційною структурою, яка часто носить мережевий або ієрархічно-мережевий характер². Типовим прикладом мережевих екстремістських структур є транснаціональні терористичні організації, наприклад, угруповання салафітського напрямку – «Аль-Каїда», «Ісламська держава» та інші. Подібні суб'єкти часто прагнуть встановити альтернативні державним власні інститути влади на контрольованих ними територіях, як це мало місце в Сирії та Іраку з боку «Ісламської держави», в Нігерії з боку «Боко харам», Афганістані з боку талібів.

Іррегулярне насилля має вкрай руйнівні наслідки для суспільства, держави, політичної системи. Іррегулярні конфлікти, як правило, являють собою затяжні конфлікти низької інтенсивності зі спорадичними періодами ескалації, складною структурою і динамікою, завдяки чому на охоплених ними територіях формується «неорганізований простір», так звані «сірі зони» перманентного хаосу, в яких, за словами Р. Арзуманяна й А. Акоюян, «приходять до влади ставленики кримінальних і терористичних груп... Формується середовище, в якому відбувається зрощування криміналітету і терору. До збройного насилля залучаються етнічні групи, неформальні воєнізовані організації, польові командири, транснаціональні мережі тощо, не обмежені конвенційними «законами війни». Воєнні дії набувають ускладненої, складної і навіть хаотичної форми і мають тенденцію тривати багато років»³. Отже, іррегулярним конфліктам властиве значне затягування в часі, що може надавати їм перманентного характеру. Р. Арзуманян зазначає, що середня тривалість іррегулярних конфліктів з 1775 р. складала сім років, а після 1945 р. – близько десяти років⁴.

Насилля в таких конфліктах є хаотичним, спрямовується на деморалізацію супротивника, руйнування державного контролю, дестабілізацію суспільства, завдяки чому його об'єктами часто стають цивільні громадяни, громадянські інститути, інфраструктура, житлові будинки. Іррегулярні структури становлять значну загрозу і для державних інституцій. Одним із найнегативніших наслідків конфліктів такого типу є руйнування легітимності держави. Німецький дослідник Р. Гайс підкреслює зв'язок між іррегулярними конфліктами низької інтенсивності та розпадом державності. Він зазначає, що такі конфлікти можуть виступати як фактором, такі і наслідком розпаду державності і характеризуються тим, що «мінливий рівень насилля і спорадичні спалахи воєнних дій переважають над безперервними бойовими діями і великомасштабними воєнними операціями»⁵.

Низькоінтенсивні затяжні конфлікти, в яких беруть участь іррегулярні угруповання, часто набувають транскордонного характеру, адже для суб'єктів, що існують та діють поза межами як національного, так і міжнародного права, державні кордони не мають значення. Це, у свою чергу, створює підстави для інтернаціоналізації конфлікту, оскільки «перетікання» бойових дій через кордон і поширення дестабілізації становлять серйозну загрозу для сусідніх держав, регіональної і міжнародної безпеки⁶.

Одним із найважливіших аспектів зростання впливу недержавних акторів політичного насилля є проблема активізації тероризму, який сьогодні є загрозою глобального масштабу.

¹ Месснер, Е. Мятевжойна. *Независимое военное обозрение*. <http://nvo.ng.ru/history/1999-11-05/7_rebelwar.html> (2018, січень, 08).

² Асимметрия в вооруженном противоборстве (часть 1). *Военно-политическое обозрение*. <<http://www.belvro.com/ru/15326.html>> (2018, січень, 08).

³ Арзуманян, Р.В., Акоюян, А.А. (2014). *Иррегулярные конфликты. Ближний Восток*. Москва: АНО ЦСОиП, 87.

⁴ Арзуманян, Р.В. (2015). *Стратегия иррегулярной войны: теория и практика применения*. Москва: АНО ЦСОиП, 275.

⁵ Гайс, Р. (2009). Вооруженное насилие в нестабильных государствах: конфликты низкой интенсивности, конфликты, перетекающие через границу, и спорадические операции по поддержанию правопорядка, осуществляемые третьими сторонами. *Международный журнал Красного Креста*, Т. 91, № 873, 182. <<https://www.icrc.org/ru/international-review/tipologiya-vooruzhennykh-konfliktov>> (2018, січень, 8).

⁶ Гайс, Р. (2009). Вооруженное насилие в нестабильных государствах: конфликты низкой интенсивности, конфликты, перетекающие через границу, и спорадические операции по поддержанию правопорядка, осуществляемые третьими сторонами. *Международный журнал Красного Креста*, Т. 91, № 873, 173-174. <<https://www.icrc.org/ru/international-review/tipologiya-vooruzhennykh-konfliktov>> (2018, січень, 08).

Протягом останніх десятиліть спостерігається стале і стрімке зростання інтенсивності та масштабів терористичної активності, збільшення кількості терористичних організацій, еволюція методів їхньої діяльності. Так, згідно з показниками Глобального індексу тероризму (ГТІ), значне підвищення рівня тероризму відбувається з 2011 р., що пов'язано, насамперед, із надзвичайною активізацією «Ісламської держави» в Сирії та Іраку. Також значно збільшилася активність таких регіональних терористичних організацій, як «Боко харам» в Нігерії і «Талібан» в Афганістані і Пакистані¹.

Безпрецедентний спалах терористичної активності відбувся в 2014 р., коли рівень тероризму підвищився на 80%, що стало рекордно високим значенням за всі попередні роки. За 15-річний період кількість жертв тероризму зросла майже в десять разів – з 3329 осіб у 2000 р. до 32 765 осіб у 2014 р. А кількість терористичних атак збільшилася до 13 486. Найбільший стрибок смертності від тероризму відбувся з 2013 по 2014 рр. (з 18 111 до 32 765 осіб). При цьому головною мішенню терористів стають цивільні громадяни, загибель яких почастішала на 172%^{2,3}. І хоча в 2015 р. вперше за шість років мало місце незначне зниження загальної кількості терористичних атак і смертності від тероризму в порівнянні з 2014 р. (на 10%), загальна тенденція залишається вкрай загрозливою. Загальний індекс тероризму погіршився на 6% у порівнянні з попереднім роком, адже багато країн із середнім рівнем тероризму зіткнулися з рекордно високою його активністю⁴.

Сьогодні спостерігається надзвичайна активізація салафітських транснаціональних і регіональних терористичних мереж. Салафітський екстремістський рух представляють численні організації та угруповання, серед яких найбільш активними та смертоносними є «Ісламська держава», «Боко харам», «Талібан» та «Аль-Каїда». На рахунку цих організацій в 2015 р. – 74% смертей від тероризму. У зв'язку з цим країнами з найвищим рівнем тероризму залишаються ті країни, в яких ці угруповання найбільш впливові та активні – Ірак, Афганістан, Нігерія, Пакистан і Сирія, на які приходить 72% жертв від тероризму⁵. Найбільш небезпечним в 2014 р. виявилось угруповання «Боко харам» (6644 жертви), але в 2015 р. воно поступилося місцем в смертоносному рейтингу «Ісламській державі», яка здійснила 252 теракти і вбила 6141 людину. Смертність від рук терористів «Боко харам» скоротилася на 18% (до 5478 осіб), «Аль-Каїди» – на 17% (1620 жертв). Однак терористична активність талібів значно зросла – на 29% (4502 жертви)⁶.

Відносне зниження смертності від тероризму пов'язане з послабленням впливу «Боко харам» у Нігерії та «Ісламської держави» в Іраку та Сирії в результаті масштабних військових кампаній проти них. Проте ці терористичні організації поширили свій вплив на інші країни. Зокрема, руйнівна діяльність «Боко харам» охопила сусідні з Нігерією Камерун, Чад і Нігер, де кількість загиблих від рук терористів зросла на 157%. А «Ісламська держава» як найбільша транснаціональна терористична організація сьогодення, що має розгалужену мережу майже по всьому світу, активізувалася в 15 нових країнах, у тому числі в Європі, в результаті чого кількість країн, де спостерігається її активність, досягла 28⁷.

Отже, хоча в деяких із країн з найвищими показниками тероризму, зокрема, в Іраку та Нігерії, у 2015 р. відбулося скорочення смертності від рук терористів, сьогодні має місце інша негативна тенденція. Вперше після терактів 11 вересня 2001 р. західні країни стають одним з головних об'єктів терористичних атак. До числа країн, де різко зросла терористична активність, насамперед, за рахунок активізації «Ісламської держави», увійшли найстабільніші країни ОЕСР – Франція, Бельгія, Німеччина, Велика Британія, Іспанія, Туреччина. За даними ГТІ, рівень смертності від тероризму

¹ The Institute for Economics and Peace. *Global Terrorism Index 2016*, 18. <<http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2016/11/Global-Terrorism-Index-2016.2.pdf>> (2018, січень, 08).

² The Institute for Economics and Peace. *Global Terrorism Index 2016*, 4 <<http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2016/11/Global-Terrorism-Index-2016.2.pdf>> (2018, січень, 08).

³ The Institute for Economics and Peace. *Global Terrorism Index 2015*, 4 <<http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2015/11/2015-Global-Terrorism-Index-Report.pdf>> (2018, січень, 08).

⁴ The Institute for Economics and Peace. *Global Terrorism Index 2016*, 2. <<http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2016/11/Global-Terrorism-Index-2016.2.pdf>> (2018, січень, 08).

⁵ The Institute for Economics and Peace. *Global Terrorism Index 2016*, 4 <<http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2016/11/Global-Terrorism-Index-2016.2.pdf>> (2018, січень, 08).

⁶ The Institute for Economics and Peace. *Global Terrorism Index 2016*, 4 <<http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2016/11/Global-Terrorism-Index-2016.2.pdf>> (2018, січень, 08).

⁷ The Institute for Economics and Peace. *Global Terrorism Index 2016*, 2. <<http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2016/11/Global-Terrorism-Index-2016.2.pdf>> (2018, січень, 08).

в країнах-членах ОЕСР збільшився на 650% – з 77 жертв у 2014 р. до 577 жертв у 2015 р., більше половини з яких пов'язані з діяльністю «Ісламської держави»¹.

Зі зростанням ролі недержавних акторів у збройному насиллі пов'язана ще одна тенденція – «гібридизація» воєнних конфліктів. У сучасній науці не існує загальноприйнятої дефініції гібридного конфлікту (або гібридної війни). Однак на основі аналізу концепцій провідних зарубіжних учених можна визначити основні ознаки конфліктів такого типу, а саме: асиметричність, латентність, децентралізованість, «розмитість» у просторовому і часовому аспектах, активна участь недержавних військових формувань, комплексний характер методів протиборства (як військового, так і невійськового характеру), пріоритет засобів малої війни (партизанських, терористичних, диверсійних, навіть – кримінальних), а також інформаційного протиборства.

Дослідник проблем гібридних війн Ф. Г. Хоффман визначив гібридні війни як найсучаснішу форму збройної боротьби. За його словами, «гібридні загрози містять в собі низку різних режимів ведення війни, разом зі стандартним озброєнням, нерегулярними тактиками і формуваннями, терористичними актами (у тому числі насиллям і примусом) і кримінальним безладом»². Комплексність і універсальність методів і способів протиборства у подібних конфліктах має синергетичний ефект, завдяки чому їхній вплив значно посилюється, що збільшує шанси на перемогу або затягування конфлікту навіть з боку слабшого супротивника, якщо той використовує гібридні стратегії і тактики.

Гібридні засоби і стратегії можуть одночасно використовуватися в багатьох сферах – воєнній, політико-дипломатичній, економічній, інформаційній, та впроваджуватися на декількох рівнях. Так, американський військовий фахівець Дж. МакКуен виокремлює такі складові гібридної війни: звичайні бойові дії, метою яких є знищення або нейтралізація урядових, політичних, військових інституцій і структур, системи національної безпеки супротивника у довгостроковій перспективі; стратегії, спрямовані на управління місцевим населенням, що впроваджуються для протидії організації опору, забезпечення легітимності нової влади і мають на увазі культурно-ідеологічний та інформаційний вплив; підтримання протистояння всередині держави (громадянська, партизанська війна тощо) і на міжнародному рівні з метою міжнародної легітимації агресії та мінімізації втрат³. Недержавні збройні угруповання грають провідну роль саме на останньому рівні в аспекті підтримання затяжного внутрішнього конфлікту.

Таким чином, у сучасному політичному насиллі спостерігається значне зростання ролі недержавних акторів, що проявляється в декількох аспектах. По-перше, найбільш розповсюдженими типами політичних конфліктів стають конфлікти за участі недержавних суб'єктів – внутрішньодержавні, недержавні та транскордонні, при одночасному зменшенні кількості міждержавних. Крім того, актуалізація політичного насилля, що відбувається між державою і недержавними акторами, вказує на поширення асиметричних, іррегулярних та гібридних воєнних конфліктів, які часто набувають форми затяжного протистояння низької інтенсивності і вкрай негативно впливають на регіональну і глобальну безпеку, стабільність і легітимність держав. По-друге, в сучасному світі відбувається надзвичайна активізація терористичних організацій. Особливо це стосується мережевих транснаціональних радикально-екстремістських структур міжнародного і регіонального значення, руйнівна діяльність яких в останні роки набула глобальних масштабів. Зазначені аспекти вказують на те, що традиційні прояви політичного насилля поступово втрачають гостроту й актуальність, а їм на зміну приходять нові виклики і загрози.

References:

1. Stokholmskyi mizhnarodnyi instytut doslidzhennia myru [Stockholm International Peace Research Institute] (2016). *Shchorichnyk SIPRI 2015: Ozbroyennia, rozzbroyennia ta mizhnarodna bezpeka* [SIPRI Yearbook 2015: Armaments, disarmament and international security]. Kyiv: Zapovit [in Ukrainian].
2. Number of Conflicts 1975 – 2016. *Uppsala Conflict Data Program*. <<http://ucdp.uu.se/#/encyclopedia>> [in English].

¹ The Institute for Economics and Peace. *Global Terrorism Index 2016*, 2-4 <<http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2016/11/Global-Terrorism-Index-2016.2.pdf>> (2018, січень, 08).

² Хоффман, Ф.Г. (2013). Гибридные угрозы: переосмысление изменяющегося характера современных конфликтов. *Геополитика, Вып. XXI*, 56. <<https://www.geopolitica.ru/magazine/vypusk-xxi-2013-voyna>> (2018, січень, 08).

³ McCuen, J.J. (2008). Hybrid war. *Military Review*, Vol. 88, No. 2, 111.

3. Number of Deaths 1989 – 2016. *Uppsala Conflict Data Program*. <<http://ucdp.uu.se/#/exploratory>> [in English].
4. Heidelberg Institute for International Conflict Research (2016). *Conflict Barometer*, no. 25. <http://www.hiik.de/en/konfliktbarometer/pdf/ConflictBarometer_2016.pdf> [in English].
5. Deriglazova, L. V. (2009). *Asimmetrichnye konflikty: uravnenie so mnogimi neizvestnymi* [Asymmetric conflicts: An equation with many unknowns]. Tomsk: Izdatel'stvo Tomskogo universiteta [in Russian].
6. Messner, E. Mjatezhvojna [Rebellion]. *Nezavisimoe voennoe obozrenie* [The Independent Military Review]. <http://nvo.ng.ru/history/1999-11-05/7_rebelwar.html> [in Russian].
7. Asimmetrija v vooruzhenom protivoborstve (chast' 1) [Asymmetry in armed confrontation (part 1)]. *Voенно-politicheskoe obozrenie* [Military political review]. <<http://www.belvpo.com/ru/15326.html>> [in Russian].
8. Arzumanjan, R. V., Akopjan, A. A. (2014). *Irreguljarnye konflikty. Blizhnij Vostok* [Irregular conflicts. The Near East]. Moscow: ANO CSOiP [in Russian].
9. Arzumanjan, R. V. (2015). *Strategija irreguljarnoj vojny: teorija i praktika primenenija* [The strategy of irregular warfare: theory and practice of application]. Moscow: ANO CSOiP [in Russian].
10. Gais, R. (2009). Vooruzhennoe nasilie v nestabil'nyh gosudarstvah: konflikty nizkoj intensivnosti, konflikty, peretekajushhie cherez granicu, i sporadicheskie operacii po podderzhaniju pravoporjadka, osushhestvljaemye tret'im stranami [Armed violence in fragile states: Low-intensity conflicts, spillover conflicts, conflicts that flow across the border, and sporadic law enforcement operations realizing by third parties]. *Mezhdunarodnyj zhurnal Krasnogo Kresta* [International Journal of the Red Cross], vol. 91, issue 873, 171-193. <<https://www.icrc.org/ru/international-review/tipologiya-vooruzhennyh-konfliktov>> [in Russian].
11. The Institute for Economics and Peace. *Global Terrorism Index 2016*. <<http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2016/11/Global-Terrorism-Index-2016.2.pdf>> [in English].
12. The Institute for Economics and Peace. *Global Terrorism Index 2015*. <<http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2015/11/2015-Global-Terrorism-Index-Report.pdf>> [in English].
13. Hoffman, F. G. (2013). Gibridnye ugrozy: pereosmyslenie izmenjajushhegosja haraktera sovremennyh konfliktov [Hybrid threats: rethinking the changing nature of modern conflicts]. *Geopolitica* [Geopolitics], vol. 21, 45-62. <<https://www.geopolitica.ru/magazine/vypusk-xxi-2013-voyna>> [in Russian].
14. McCuen, J. J. (2008). Hybrid war. *Military Review*, Vol. 88, No. 2, 107-113 [in English].